



Vriendenbulletin

Stichting Vrienden van de Stad Groningen

Nummer 120

Maart 2025

Jaargang 40

Moerbeiboom Oude Boteringestraat 23
Foto: Tom van der Meulen

In dit nummer

Van de redactie	3
Tom van der Meulen: Bij de nieuwe Ring Zuid	4
Tom van der Meulen: De ene campus is de andere niet	6
Tom van der Meulen: Het Hoofdstation	11
Pieter Bootsma: Crowdfunding en de oudste boekwinkel van stad	13
Tom van der Meulen: Het Groningen van F.H. Bach: Winschoterdiep met Bontebrug	14
Tom van der Meulen: Hervonden stad en land 2024	16
Activiteiten	18
Groningana	19



Van de redactie

Mogelijk stelt de plaat op de omslag u voor wat vragen. Nu eens geen heldere blauwe lucht met een stukje herkenbaar Groningen maar een voorjaarsimpressie van een boom in een stenige omgeving. Het betreft hier de oudste moerbeiboom van Noord Nederland, geplant in 1780 door Isabella de Savornin, geboren in Zonnemaire, als een 'zoete herinnering aan het zonnige Zeeland'. Zij was gehuwd met burgemeester Tjaart Berchuijs. In augustus 2017 is de boom in een storm behoorlijk geknakt zodat hij – hopelijk niet definitief – wel wat van zijn glorie heeft verloren. In de volgende aflevering van het Vriendenbulletin willen we aandacht schenken aan de regelgeving met betrekking tot het behoud van monumentale bomen.

In deze aflevering treft u een aantal stukken aan waarvan in elk geval twee een zekere actualiteitswaarde hebben: een korte bespreking van Hervonden stad en land (verschenen in november 2024) en de aankondiging van een actie om de grandeur van de oudste boekwinkel van Groningen weer in ere te herstellen met een origineel glas-in-loodraam. Naast andere bijdragen treft u ook, in aansluiting op wat in het decembernummer over campusontwikkelingen in Groningen stond, een beschouwing aan over wat onder een campus tegenwoordig wordt verstaan en welke problemen daarbij rijzen.

Tot slot biedt pagina 18 weer de aankondiging van een aantal activiteiten.



Bij de nieuwe Ring Zuid

Tom van der Meulen

In 1975 verscheen, ter gelegenheid van het Europees Monumentenjaar, een themanummer van het maandblad Groningen. Hierin breekt Chr. Van Welsenenes, medewerker van het Geografisch Instituut van de RUGroningen, de staf over de aanleg van lijnvormige landschapselementen als auto(snel) wegen die het landschappelijk aanzien aantasten/verwoesten. In 1974 had Van Welsenenes zich al op het terrein van het (proto)erfgoedbeleid begeven met *Nederland zal ons een zorg zijn*, geschreven ter gelegenheid van het 75jarig bestaan van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (KNOB).

Het hierboven genoemde themanummer is een op de provincie Groningen gerichte uitwerking van zijn KNOB-publicatie. Overigens kwam Groningen er in *Nederland zal ons een zorg zijn* qua aandacht ook al niet slecht af. Van Welsenenes constateert dat voor de wegeaanleg gemakshalve voor dijken wordt gekozen – hij spreekt van hoogbouw bij de wegeaanleg. Dat komt neer op grote (diepe) zandwinningsplassen en opslag van de slappe (venige) bovenlaag van het cunet op door hem zo genoemde vloeivelden, en milieuvervuiling waaronder met name ver dragende geluidshinder als gevolg van de verhoogde ligging van de snelwegen. Schaalvergroting van het wegennetwerk valt als een bom op het door de eeuwen ontwikkelde landschap. Dit leidt uiteindelijk tot de tekst: “De enige aanvaardbare oplossing voor kruisingsvrije passages in het open landschap zijn de duurdere tunnels en onderdoorgangen. Dit betekent dat men bereid moet zijn het open landschap als onvervreemdbaar goed te aanvaarden, en de duurdere wegeaanleg in deze omstandigheden pas toe te staan wanneer voldoende zekerheid bestaat dat dit economisch gerechtvaardigd is”.

Voordat we verder gaan eerst een opmerking bij Van Welsenenes’ stellingname. Hij laat zich hier kennen als geograaf uit de Franse school, met een historische oriëntatie. Doel van deze geografiebeoefening was om de identiteit van regionale eenheden te onderzoeken. Een bekende uitdrukking was daarbij dat het landschap het opengeslagen boek is waarin de geograaf leest. Bij Van Welsenenes lezen we daarvan de echo: het ‘welvaartsstreven van de mens’ (dixit H.J. Keuning, de grondlegger van de Groningse geografie) heeft een ruimtelijke component. Ergens

moet een plaats worden gevonden waar onze activiteiten kunnen worden uitgeoefend. En dan Van Welsenenes: “Het landschap vormt daarbij het boek waarin al deze in materiële vormen gevangen activiteiten van de mens (een tijdsbeeld: ‘de mens’!) kunnen worden afgelezen”. Uit zijn tekst komt naar voren dat hij worstelt met enerzijds de dynamiek van moderne ontwikkelingen met hun ruimteclaims en anderzijds de behoefte of de noodzaak tot harmonie in het organiseren van al die activiteiten ‘in zijn woongebied’ (ook zo’n uitdrukking uit de geografie uit de jaren vijftig). Uit het hierboven gegeven citaat blijkt dat Van Welsenenes uiteindelijk toch kiest voor ‘het open landschap als onvervreemdbaar goed’. De logica is zoek, maar het standpunt helder: Van Welsenenes is gefocust op aantasting van het harmonische (of het harmonisch ontwikkelde) platteland. De illusie van een openluchtmuseum.

Dat Van Welsenenes door de jubilerende KNOB (archeologie, kunstgeschiedenis, architectuur) werd aangezocht voor een bijdrage heeft blijkens het woord vooraf van voorzitter Temminck Groll te maken met het groeiende besef van ‘meer gebruiken en opraken’. “Met name het beeld vanuit de lucht toonde aan dat bijproducten als lelijkheid, eentonigheid, boomloosheid, onmenselijkheid van schaal een steeds grotere rol in de omgeving van de mens gingen opeisen”. Om daar wat over te zeggen moet je bij een geograaf zijn! Hoe dit verder ook zij, Van Welsenenes heeft met zijn twee hier genoemde publicaties een piketpaal gezet bij het waarderen van landschappen. Historische gaafheid (of wat daarvoor door moet gaan) is een pré. Zijn tirade tegen de wegebouw van een halve eeuw geleden komt voort uit het verstoren van de leesbaarheid van het



historisch gegroeide landschap. Maar reductie van landschapskwaliteit tot herkenbaarheid van de sporen van ontstaan en ontwikkeling is, zoals we er nu naar kijken, te kort door de bocht. De landschapsarchitectuur, die in Nederland zijn eerste bloeiperiode had in de vroege jaren vijftig met het landschapsplan Walcheren en de aankleding van de IJsselmeerpolders is een gewaardeerde discipline geworden, ook bij de wegeaanleg. De expliciete connectie met de ontwikkelingsgeschiedenis heeft plaats gemaakt voor de beleving van de ruimte: hoe wordt de weg ervaren vanuit de omgeving en hoe de omgeving vanaf de weg. Kijken we nu naar de nieuwe Ring Zuid, dan valt om te beginnen op dat de hoge ligging van de voorganger (een dijk door de stad), voor een groot deel is veranderd in een verdiepte. Daarnaast zorgt de aankleding van de weg (onderdoorgangen, viaducten, begeleidende zijkanalen) met Groningse baksteen voor herkenbaarheid.

Gezegd moet worden dat Van Welsenens' opmerkingen vooral het landelijk gebied betroffen. In stedelijke contexten is al eerder tot ondertunneling besloten, niet alleen van spoorwegen, maar ook van autoverkeer (Amsterdam, Den Haag, Maastricht, Utrecht). In Groningen mag de verdiepte ligging geen ondertunneling heten, maar hoe dan ook behoefde de aanleg van de nieuwe N7 ook geen aanleg van zandwinningsplassen. De aanleg leverde meer zand op dan er kon worden

gebruikt. Helaas kon mijn vraag waar de aarde is gebleven die bij het doorgraven van de Hondsrug vrij kwam door de Projectgroep Aanpak Ring Zuid niet op bevredigende wijze beantwoord worden. En ook over de keien, uiteindelijk de zere kies in het project, kon men mij ook niets meedelen. Gelet op de prijs van de te vervoeren vracht zal het zandtransport zich zoveel mogelijk tot de nabijheid (< 10-15 km?) van de bouwplaats hebben beperkt.

Ook in plattelandsgebieden krijgen nieuwe (snel) wegen een eigen signatuur en ook daar worden ze meer en meer door verdiepte onderdoorgangen geleid in plaats van over viaducten. Met een ligging op maaiveldniveau werken ze minder verstorend op de beleving van het landschap. Onderdoorgangen geven gelegenheid tot het markeren van herkenbare elementen in belettering en materiaalgebruik; zie bijvoorbeeld de N381 tussen Ureterp-Vallaat en Appelscha. Of dit allemaal het gevolg is van Van Welsenens' pleidooi uit 1975 laten we in het midden, maar we kunnen het met genoegen constateren.

Geraadpleegd:

Marinke Steenhuis en Fransje Hooimeijer (red) *Maakbaar landschap*. Nederlandse landschapsarchitectuur 1945-1970. NAI, Rotterdam 2009

Chr. Van Welsenens, *Groningerland*. *Beeld en tegenbeeld*. J. Nijmeier Groningen 1975

Chr. Van Welsenens, *Nederland zal ons een zorg zijn*. Bosch en Keuning, Baarn 1974

De Hondsrug

De N7 doorsnijdt de Hondsrug. Voor het ontstaan van de Hondsrug als geomorfologisch fenomeen moeten we terug naar de voorlaatste ijstijd, het Saalien. 160.000 tot 170.000 jaar geleden kwam het landijs vanuit het noordoosten Nederland binnen. Het ijsfront liep uiteindelijk langs de lijn Haarlem-Utrecht-Nijmegen (-Düsseldorf).

De periode van actieve ijsuitbreiding heeft hier niet zo lang geduurd, circa 5000-10.000 jaar. Bij het oplopen van de temperatuur begon het ijs, dat ooit duizend meter dik was, te smelten tot een dikte van een paar honderd meter. Van het stromen van de gletsjer was geen sprake meer, zowel in Nederland als in Duitsland bevonden zich twee doodijscomplexen, gescheiden door een in een NNW-ZZO richting lopende corridor van circa 20 km breed, van de Waddenzee richting Münster. In die corridor bewoog het ijs nog wel. En mogelijk, afgaande op vergelijkbare ijsstromen op Antarctica, met een behoorlijke snelheid, 2 meter per dag – (veel) sneller dan een gewone gletsjer. Uiteindelijk heeft dit, waar de gletsjer de meest weerstand ondervond, geresulteerd in een aantal evenwijdige ruggen. Dit wordt een megaflood genoemd, eigenlijk een drumlin



Geologische kaart Nederland 1987

op grote schaal. Deze ruggen hadden een hoogte tot 60 meter boven het toenmalige maaiveld. In de laatste ijstijd, het Weichselien, zijn de dalen tussen deze ruggen door dekzand opgevuld. Ook vond erosie plaats van de ruggen van het Hondsrugcomplex, en vond veengroei plaats in de laagten. Uiteindelijk heeft dit tot een aanmerkelijke vermindering van het reliëf geleid.

Geraadpleegd:

E.P.H. Bregman en F.W.H. Smit (2012) *Genesis of the Hondsrug. A Saalian megaflood*. Drenthe, The Netherlands. Aspiring European Geopark De Hondsrug.

Jongmans, A.G., M.W. van den Berg, M.P.W. Sonneveld, G.J.W.C. Peek, R.M. van den Berg van Saparoea (2013) *Landschappen van Nederland. Geologie, bodem en landgebruik*. Wageningen Academic Publishers.

E. Stouthamer, K.M. Cohen, W.Z. Hoek *De vorming van het land*. Perspectief uitgevers 2020

De ene campus is de andere niet

Tom van der Meulen

Kijk je op Wikipedia naar het begrip campus, dan is de eerste betekenis die van een universiteit op een bepaalde plek, met een concentratie van onderwijsgebouwen, sportvoorzieningen, huisvesting voor studenten en eventueel ook docenten. In België gaat Louvain-la-Neuve door voor een campusuniversiteit. In de Verenigde Staten zijn universiteiten vaak op een campus gevestigd. In Nederland worden de universiteiten van Twente en Eindhoven 'echte' campusuniversiteiten genoemd, bij de andere is sprake van semi-campus of van een variant met een nog lager campusgehalte.

Zo laat Piet Pellenburg in het themanummer *Universiteit en Stad* (juni 2024) van dit bulletin bij de bespreking van het *Drie Kernen Plan* van professor Cluysenaer een gemankeerde betekenis van het begrip campus zien: de *Zernike Campus*, *The Healthy Aging Campus* en de *City Centre Campus*.¹ Alle drie campussen die niet voldoen aan het criterium dat daar ook

de studenten gehuisvest zijn, het zijn 'slechts' clusters van onderwijsgebouwen. Wel is in de Groninger gemeenteraad wat betreft Zernike de campusgedachte in de oorspronkelijke zin, studentenhuisvesting bij de onderwijsgebouwen, een regelmatig terugkerend agendapunt geweest: als afleiding van de druk van studentenhuisvesting in de stad. Maar inmiddels is de originele beteke-

¹Tegenwoordig is de Campus Fryslân University Groningen te Leeuwarden in het vm. Beursgebouw een vergelijkbaar geval.

nis van het begrip campus dusdanig geëvolueerd dat gebruik van de term, in welke betekenis dan ook, vrijwel niemand nog de wenkbrauwen doet fronsen.

Om toch enig zicht te krijgen op betekenis en ontwikkeling van campussen in Nederland heeft René Buck (Buck Consultants International, *Inventarisatie en meerwaarde van campussen Nederland 2024*) een poging gedaan het verschijnsel campus te operationaliseren in een werkbare definitie. Hierover verderop meer.

Kenniseconomie

Vanuit het besef dat instellingen van wetenschappelijk en hoger onderwijs interessante partners kunnen zijn in het ontwikkelen van de kenniseconomie, zijn bedrijvigheid en onderwijsinstellingen elkaar nader gekomen. Studeren en onderzoeken is één, maar toepassen van je ontwikkelde en te ontwikkelen vaardigheden, en daarmee een verdienmodel opzetten, is ook honorabel. Het is hier niet de bedoeling de aloude maatschappelijke discussie op te rakelen over de houdgreep van het bedrijfsleven, dan wel de kneveling van abjecte politieke krachten, waarin onderwijs/onderzoeksinstellingen zich kunnen bevinden; net zo min als het andere uiterste van de *splendid isolation* waarin de ivoren toren de spreekwoordelijke huisvesting is van de ontwikkeling van ijle gedachtenspinsels, of breder, van inzichten waarvan de onmiddellijke toepassing niet voor het grijpen ligt. Hoe dan ook is het van belang zich te realiseren dat de ene studierichting de andere niet is. En dat universiteit en (overige) samenleving niet twee los van elkaar functionerende eenheden zijn en dat ook nooit zijn geweest. Wat niet wegneemt dat wetenschappelijk beoogde reflectie op wat voor verschijnselen dan ook bij de universiteit *idealiter* los staat van onmiddellijke materiële belangen: de niche van de academische vrijheid met bijpassend wetenschappelijk ethos. De socioloog Merton onderscheidt bij wetenschap als ethos vier normen: universalisme (i.t.t. etnocentrisme), communisme (delen van inzichten), belangeloosheid en georganiseerd scepticisme. De wetenschapsfilosoof Kuipers voegt daar nog aan toe: welzijn van mens en dier, de staat van het milieu en communicatie tussen wetenschap en samenleving, tegenwoordig ook actueel in het perspectief van AI². Of nu deze criteria hard zijn of niet, bij Karel van het Reve

is een slechte auto ook een auto, en een slechte schroevendraaier blijft een schroevendraaier³.

Voor universiteiten is het niet anders. Toch vraagt de onafhankelijkheid en openheid (delen van inzichten) van universiteiten voortdurend aandacht. Eigen bedrijven en belangen bij medewerkers in deeltijd moeten worden geregistreerd. Vergeleken hiermee is de expliciete commerciële insteek bij bedrijven op een campus in hedendaagse zin een andere wereld.

Campussen (of hun equivalent *Science parks*) vormen de fysieke ruimtelijke neerslag van de symbiose van universiteit en samenleving: er vindt maatschappelijke valorisering (zo heet dat tegenwoordig) plaats van academische kennis. Of simpel gezegd: kennis is een element in een verdienmodel. Dat is een wat andere wijze van valoriseren dan lange tijd gebruikelijk was: traditioneel waren universiteiten de plek waar wetenschappen als die der wis- en natuurkunde (inclusief de sterrenkunde), medicijnen, rechten, theologie, letteren en wijsbegeerte werden beoefend *mede* om hun maatschappelijke betekenis. Nog steeds is de functie-eis van een afgeronde academische opleiding bij allerlei beroepen een vorm van doorwerking van academische inzichten en routines in omgevingen die noch direct, noch indirect als campus te etiketteren zijn. En, zojuist is het al genoemd: de ene faculteit is de andere niet in het ontwikkelen van afgeleide werkgelegenheid op een terrein, aangrenzend aan de universitaire vestiging. De relatie tussen een campus als kennis-economisch bedrijventerrein en een instelling als universiteit, hogeschool of een ander kenniscentrum vraagt om een grondige specificering, wil 'campus' niet alleen een etiket voor een toevallig bij een kennisinstelling gelegen bedrijventerrein/bedrijfsverzamelgebouw blijven.

Campussen in soorten en maten

Campussen kan men op een aantal kenmerken categoriseren. Kijken we naar hun *ontstaan*, dan valt te denken aan vragen als: is er sprake van een weldoordacht concept of is er sprake van een spontane ontwikkeling waarbij bedrijvigheid zich in universiteitssteden ging vestigen of tot ontwikkeling kwam? Zo bijvoorbeeld de uitgeverij Brill te Leiden, ontstaan in 1683 en sinds 2024 De Gruyter Brill met hoofdkantoor in Berlijn, die zich onderscheidt in oriëntalistiek, klassieke letteren, biologie en China- en Islamstudies. Hier

²T. van der Meulen, Planning tegen beter weten in (2012) pag 255.

³Willem Melching, De zelfdenker. Karel van het Reve 1921-1999 (2023).

spreekt en sprak men niet van een campus maar van een gunstig vestigingsklimaat, mede dankzij (vooral) de universiteit. Maar ongetwijfeld is dit vestigingsklimaat, dat ook in andere universiteits-steden tot afgeleide en faciliterende (horeca!) werkgelegenheid voerde, in terugblik de *trigger* geweest om het begrip campus te positioneren in het vermarkten in de omgeving van universitaire instellingen te realiseren vastgoed. Instellingen van hoger onderwijs worden als het ware bij voorbaat als aanjagers gezien voor positieve toekomstperspectieven, zoals enige tijd geleden de creatieve klasse dat was bij stedelijke ontwikkeling. Weliswaar heeft die wel wat van zijn glans verloren; maar voor een groot deel was en is de kennisintensieve bedrijvigheid ook als 'creatief' te typeren. Campussen in de actuele betekenis kennen idealiter een optimaal klimaat voor ontmoeting van hen die er werkzaam zijn: horeca, sportvoorzieningen, culturele activiteiten en dit alles in een aangename setting. Uit dit alles moet, in gezonde competitie, innovatie voortkomen. Huisvesting van studenten speelt in dit campusbegrip geen rol.

Er zijn ook campussen die niet als aanhangsel bij een universiteit zijn gevestigd, maar waarbij het bedrijvenpark (of in dit geval: het bedrijf, Philips) aan de vestiging van een universiteit vooraf ging: het Natlab te Eindhoven, zich nu presenterend als *High Tech Campus Eindhoven, the smartest square km in Europe*. En niet gelegen in de onmiddellijke nabijheid van de TU/e! Bij de laatste is overigens een 'eigen' campus ontwikkeld.

Bestaat er op een bedrijvencampus enige vorm van *management*? Er is een gradatie op te stellen: elementair is de afwezigheid van enig management maar de hoop dat etikettering van een bedrijventerrein, eventueel ondersteund door bouwvoorschriften voortvloeiende uit het bestemmingsplan en misschien ook een acquisitieplan voldoende garantie zal zijn tot groei en bloei. De verschillende bedrijven doen, net als in een bedrijfsverzamelgebouw, een beroep op een gemeenschappelijke basale infrastructuur zoals parkeerterreinen. Een stapje verder is het instellen van een (in eerste instantie vrijblijvend) *overlegplatform* tussen aanwezige vestigingen op een campus om gemeenschappelijk, eventueel ook in overleg met het lokaal bestuur, de belangen van de locatie te behartigen (dit soort overlegplatforms vind je bv ook in winkelstraten, waar het campusidee nog niet is doorgedrongen). Vervolgens kan dat platform ook nog een eigen bestuurlijke status krijgen en als zodanig het gezicht vormen van de campus 'naar buiten'. Of

dat management ook de bevoegdheid heeft om ondermaats presterende bedrijven van de campus te verwijderen is mogelijk een categorie zonder empirische vulling. En omgekeerd, hoe strikt is men met het toelatingsbeleid op een campus? (De voorganger van) het datacenter Eurofiber op Zernike was aanvankelijk door de gemeente een andere plaats geweest, aan de A7 op een zichtlocatie. Maar men prefereerde de achtertuin van het universitaire complex op Zernike. Tenslotte is er in het kader van het steeds ijler worden van betekenissen de variant dat een campus een overlegplatform is *zonder specifieke relatie met een bepaald terrein*. Maar wel met een gezicht naar buiten! Zo in Zeeland:



"Campus Zeeland is een samenwerkingsverband van bedrijven, kennis- en onderzoeksinstituten en overheden in Zeeland. Zij bundelen de krachten om te zorgen voor een sterke koppeling tussen onderzoek en bedrijfsleven. Dat moet de innovatiekracht van Zeeland vergroten en zorgen voor een toekomstbestendige economie waarin jonge, goed opgeleide mensen het bedrijfsleven versterken".

Zoals dat met detailhandel gaat, gaat het soms ook met campussen: campussen als deel van een keten. De Limburgse campussen schuilen onder de paraplu *Brightlands*, en zijn gevestigd in Venlo: Greenport, Sittard-Geleen: Chemelot, Maastricht: Health en Heerlen: Smart Services; een netwerk van campussen!

Brightland Chemelot (gevestigd op het vm. DSM terrein) afficheert zich als volgt:



"Brightlands Chemelot Campus in Sittard-Geleen is een uniek innovatief ecosysteem in de wereld van groene chemie, circulaire materialen en biomedische toepassingen met 120 bedrijven, 3.000 medewerkers en 1.000 studenten. Samen met Chemelot Industrial Park vormt Brightlands Chemelot Campus één van de grootste onderzoeks- en bedrijvenparken in Europa. De campus

maakt het verschil door nieuwe technologieën en toepassingen te realiseren om wereldwijde uitdagingen op het gebied van duurzaamheid, klimaat en gezondheid aan te pakken. Brightlands Chemelot Campus is een initiatief van de Provincie Limburg, DSM en Universiteit Maastricht."

Campus Groningen

Vigeerde in de jaren zestig in Groningen het idee van de drie universitaire campussen (Het Drie kernen Plan van Cluysenaar, zie hierboven), wat recenter was het *Energy Valley* dat de gemeederen bezig hield. Geïnspireerd door het succes van de moeder aller valleys, *Silicon v.*, kwam in het Groningse de ambitie op om 'iets met energie' te doen. *Energy Valley* was de noemer om rond het thema energie bedrijvensclusters te ontwikkelen, van zon en wind tot gas, waarbij fysieke nabijheid niet een onmiddellijke eis was. *Energy Valley* was een beoogd of virtueel platform met ondernemingsambities: de gasrotonde. Uiteindelijk is, mede door internationale ontwikkelingen maar ook omdat het gas niet meer een positief gevoel bij de Groningers opwekt, *Energy Valley* buiten beeld geraakt. Maar de ambitie om in Groningen iets met het thema energie – maar dan anders! – te doen is gebleven. En er waren al twee andere daarop gericht initiatieven: *Energy Academy Europe* (voor een concentratie van al het energie gerichte onderwijs van universiteiten en hbo's in Nederland EN daarbuiten) en het *Energy Delta Institute* (waaronder de *New Energy Business School* ressorteert). Een jaar of vijf geleden zijn alle drie initiatieven samengevoegd in één nieuwe organisatie: de *New Energy Coalition*, die meer dan 100 partners uit binnen- en buitenland bijeenbrengt, waaronder lokale en regionale overheden, onderwijsinstellingen, en bedrijven. De coalitie (gemeenten en provincies in Noord Nederland, en de RUG en de Hanze) initieert projecten op het gebied van de energie transitie, veelal mikkend op waterstof. Ze is gehuisvest in het *Energy Academy* gebouw op de Zernike campus, het 'meest duurzame gebouw van Nederland'.

Uiteindelijk is Energie één van de drie maatschappelijke uitdagingen zoals die op de website van de Campus Groningen wordt gepresenteerd:

CAMPUS GRONINGEN

"Hier op Campus Groningen begint het. Hier bouwen we samen aan de wereld van morgen. Campus Groningen is het knooppunt van kennis en innovatie, waar dagelijks meer dan 70.000 mensen samen komen om een bijdrage te leveren aan de maatschappelijke uitdagingen Healthy Aging, Sustainable Society en Energie."

De Campus Groningen, met drie speerpunten⁵, blijkt dus op de *hele universiteit* betrekking te hebben. En mogelijk ook, in meer of mindere mate, op de *hele stad*. Dat blijkt ook uit de recente (2024) rapportage *Masterplan Campussen* van de partijen die samenwerken in het Akkoord van Groningen (daarover hieronder meer). Studenten en personeel van RUG, Hanzehogeschool en UMCHG zorgen voor de hoge aantallen, met medeneming van studenten en medewerkers die volstrekt niets te maken hebben met de drie speerpunten. En dan is er nog een restje aanhangend vocht vanuit de omgeving van de universitaire gebouwen waar zich bijvoorbeeld bedrijven op de Zernike campus gevestigd hebben. Uiteindelijk heeft elke Groninger wel op enige manier te maken met de universiteit c.a. Nog iets van de website van de Campus Groningen, uit het recente verleden:

"Campus Groningen heeft de gezonde groei van voor de coronacrisis door weten te zetten. Ook vandaag draagt Campus Groningen bij aan meer werkgelegenheid en daardoor meer verdienvermogen in Groningen. Belangrijke driver hierin is de innovatieve manier van kijken naar de toekomst die alle gevestigde partijen hier gemeen hebben. Waar Campus Groningen drie jaar geleden werd uitgeroepen tot de snelst groeiende campus van Nederland en de op één na grootste campus qua werkgelegenheid, heeft de Campus de groei weten vast te houden. Voor het jaar 2020 noteert Campus Groningen een opvallende groei in bedrijven van meer dan 10 % ten opzichte van 2019. Ook het aantal studenten is met meer dan 10% toegenomen. In totaal telt Campus Groningen in 2020 230 bedrijven, meer dan 20.000 banen, drie kennisinstellingen en ruim 50.000 studenten. Met de blik gericht op de toekomst en de drive om te innoveren hebben de partijen op de Campus innovatiekracht getoond en ervoor gezorgd dat in crisistijden er verder gekeken wordt dan vandaag. Trots dat ik als nieuwe voorzitter van de Stuurgroep deel mag zijn van deze imposante en snel groeiende innovatieve Campus Groningen, aldus Koen Schuiling burgemeester Groningen."

Tekstschrijvers hebben blijkbaar niet elke dag hun dag. Wat betreft de ‘innovatieve manier van kijken naar de toekomst’ onthoudt onderzoeker Buck zich in zijn *Inventarisatie en meerwaarde van campussen Nederland 2024* van een oordeel. Op pagina 30 van zijn rapport noteert hij voor Campus Groningen (bedrijven plus kennisinstellingen) in 2024 24.000 werkzame personen (dus geen fte!), waarvan, zoals op pagina 31 blijkt, de kennisinstellingen 20.000 voor hun rekening nemen⁶. Studenten worden niet genoemd. Voor een campus hanteert Buck de volgende criteria: een campus (of *science park*) is een exact ruimtelijk begrensd gebied⁷ waarin onderzoekers van kennisinstellingen en bedrijven intensief met elkaar samenwerken op het gebied van R&D en innovatie (...) met als magneet een manifeste kennisdrager (bijv. universiteit, academisch ziekenhuis, groot R&D centrum van internationaal bedrijf). Samengevat/anders gezegd: focus op R&D/technologie gedreven bedrijven, aanwezigheid van manifeste kennisdragers actieve open interactie tussen kennisbronnen en bedrijven, fysiek hoogwaardige locatie. In hoeverre de ‘actieve open interactie’ door Buck is geoperationaliseerd in een op toetsbaarheid gericht onderzoeksprotocol kan niet uit het rapport worden opgemaakt. Helaas mankeert ook een kaartje van wat de Campus Groningen nu precies territoriaal behelst. In algemene zin wijst Buck op de *spin off* van campussen: bedrijven verplaatsen zich naar de omgeving, er worden relaties aangegaan met bedrijven en instellingen (ver) buiten de vestigingsplaats, bedrijven van elders vestigen zich nabij of op de campus. Kortom: “de impact die campussen hebben in hun gemeente, provincie en voor Nederland is dus groter dan enkel blijkt uit de cijfers over groei van werkgelegenheid en bedrijvigheid”.

Hierboven was sprake van het Akkoord van Groningen. Dat is de koepel waaronder Campus Groningen functioneert. Het Akkoord van Groningen is een overlegplatform van gemeente, provincie, EU-office Noord, wo, hbo, mbo, UMCG en Martiniziekenhuis. Campus Groningen is geen rechtspersoon maar heeft wel een programmabureau, een stuurgroep, coördinatoren,

en een marketing- en lobbyteam. Missie is de “aantrekkelijkste stad en regio van Nederland te zijn voor internationale studenten, onderzoekers, kenniswerkers en bedrijven [...] concurrerend, innovatieklimaat, hoogwaardige voorzieningen, laagdrempelige arbeidsmarkt, aangename en betaalbare leefomgeving”. Een hemel op aarde.

Tot slot: Pieter Bootsma schrijft in het Vriendenbulletin van december 2024 (Vriendenbulletin 119) dat Groningen vijf campussen kent: Niemeyer (digitalisering), *Healthy Aging* (UMCG), Vitaliteitscampus (Kardinge) (beide gezondheid), Suikerterrein en Zernike (duurzaamheid, energie, gezondheid. Vergelijking van de drie speerpunten en de *labeling* van de vijf locaties levert een zekere divergentie op. Het vulmiddel om campussen bezet te krijgen blijkt IT te zijn (Niemeyer, Suikerzijde), niet een van de drie speerpunten. Wat bij deze campussen en de Kardingecampus ontbreekt is, in Bucks termen, een ‘manifeste kennisdrager’. Hier wrekt zich de globaliteit waarmee Campus Groningen zich presenteert. Is misschien de groei van het aantal campussen te herleiden tot een slim opereren van vastgoedondernemers die grotere objecten als de Niemeyerlocatie weten te verkopen als uitermate geschikt voor de oogappel van het Groningse stadsbestuur, de campus?

Wat bepaalt het succes van een campus?

In dit artikel is met name ingegaan op de campus als representatie van de formule om de kennis-economie handen en voeten te geven. Opvallend is dan dat het succes van campussen uitsluitend wordt bepaald aan de hand van ontwikkelingen in de werkgelegenheid. Zicht op de specifieke relatie tussen onderwijsinstelling en bedrijven ontbreekt grotendeels; wel moet worden vastgesteld dat op bepaalde campussen, zoals Chemelot, zich ook (delen van) onderwijsvestigingen bevinden. Daar is de relatie tussen onderzoek/onderwijs mogelijk wat meer substantieel dan bij simpele optelling van wo- en hbo-instellingen met aanpalende bedrijvigheid. Mogelijk is het zelfs beter hier Chemelot als de kennisinstelling te zien en de onderwijsactiviteiten als de naderhand ontwikkelde werkgelegenheid.

⁶Bij opgaven van werkgelegenheid op campussen/scienceparks wordt niet altijd duidelijk gemaakt of er naast de puur bedrijfsmatige spin-offs van de kennisinstelling ook delen van die kennisinstelling zelf zijn meegerekend, zoals (delen van) academische ziekenhuizen. Voor Bucks rapport is dit ook van toepassing. Bedacht moet daarbij worden dat Buck onder kennisinstellingen niet alleen non-profit instellingen als universiteiten rekent, maar ook bv de HighTech campus Eindhoven als geheel dat niet aan enige universiteit is gelinkt.

⁷Van Dale's Etymologisch Woordenboek laat het woord campus (als universiteitsterrein) uit het Engels tot ons komen en verwijst ook naar kamp, van het latijnse campus, legerplaats, maar ook strijdperk (vergelijk kampioen). Kortom, wat een Frans geograf zou noemen een *cloisonnement d'espace*. De strikte ruimtelijke begrenzing als criterium voor een campus had in Bucks onderzoek wel tot een aantal kaartjes per stad mogen leiden.

Zijn er andere indicatoren dan groei van de werkgelegenheid om het succes te meten? Zijn campussen een bron van octrooiaanvragen? Hoe zit het met bedrijfsbeëindiging en faillissement, of eventueel overnames door grotere bedrijven? Wanneer hebben bedrijven een zodanige omvang gekregen dat ze een vestigingsplaats buiten de campus zoeken? Kent vestiging op een campus ook negatieve aspecten? Wat zijn studierichtingen met een meer dan gemiddelde commerciële *spin off*? Hoe vindt de selectie plaats voor vestiging op een campus? (van de naastgelegen kennisinstelling, van een andere

kennisinstelling, zonder enige relatie in de zin van herkomst van een bepaalde kennisinstelling, of is het slechts 'status' wat men zoekt en vindt!). En zo zijn er meer vragen te stellen.

En tenslotte: wat zich als campus *afficheert* varieert van een vastgoedproject tot een geïntegreerd complex van bedrijvigheid met als uitschieter een concept waarbij elke binding met een concrete fysieke ruimtelijke eenheid ontbreekt. Alles ademt de sfeer van innovatie en succes, actueel of als ambitie, maar wat er uiteindelijk substantieel resulteert blijft gissen.

Het Hoofdstation

Tom van der Meulen

Groningen is trots op zijn hoofdstation. Architectuurhistoricus Cor Wagenaar plaatst het hoofdstation in één rij met het stadhuis en de Korenbeurs als beeldbepalende gebouwen uit de negentiende eeuw. Begrijpelijk dus, die trots. Maar is het wel een station? Of, zo u daaraan niet twijfelt, wat is het dan voor een station?

Op een kille zaterdag in december 2024, op weg naar Amersfoort, stelde ik een vraag aan de informatiebalie op het perron, hoek tochtige doorgang naar het stationsplein. De balie werd, gelukkig voor de betrokken informanten, bezet door twee personen, die zo wat warmte aan elkaar hadden. Mijn wens, ter plekke een meereiskorting regelen, kon niet worden ingewilligd want 'Groningen was geen groot station'. Dus restte me niets anders dan een kaartje uit de buiten opgestelde automaat te trekken na betaling van een niet onaanzienlijk bedrag. Daarbij was er één van de handvol aanwezige mensen met een geel hesje, blijkbaar ingezet om toch nog enige noodzakelijke service te bieden, zo vriendelijk mij te helpen met de keuze van de bestemming, want in de kou had ik de controle over mijn vingers verloren en lukte het me niet de reisbestemming in te toetsen. Tot mijn verrassing moest ik nog een extra euro betalen als opslag omdat ik het reisbewijs niet op reguliere wijze met een app of anderszins aan het digitale systeem van de NS had onttrokken. Voorheen was die toeslag er ook wanneer je een kaartje aan het loket kocht. Maar dan bevond je je nog in een comfortabele overdekte ruimte en de loketmedewerker moet natuurlijk ook betaald worden. Nu is de stationsruimte aan de westzijde gevuld met GWKTravel, Backwerk, Burgerking, en zowaar een Arriva/Duitsche Bahn loket; aan

de oostzijde hebben zich Starbucks, Etos, Rituals, en Albert Heijn gevestigd. In de steeg zit KIOSK in een aanbouw en Julia's in een oud gebouw van het stationscomplex. De wc bevindt zich in het Hunzehuys. Voor de NS reisbenodigdheden moet je buiten zijn bij een aantal automaten in het tochtgat naar het Stationsplein die het begripabri beslist tarten. Het woordabri is ontleend aan het Franse abriter (beschutten). Nog verder teruggaand naar het latijn komen we bij apricari = warm houden.

Groningen een groot station?

De vraag die blijft hangen is waarom Groningen geen groot station is. Vermoedelijk moeten we hier het NS-perspectief hanteren: van zes richtingen waarin de treinen vanuit Groningen rijden: Leeuwarden, Roodeschool/Eemshaven, Delfzijl, Nieuweschans/Leer, Veendam en Assen wordt er slechts één, die naar Assen/Zwolle, door de NS bediend. Zo lijkt de opmars van Arriva op het noordelijk spoorwegnet de prijs te zijn die Groningen moet betalen voor het mislopen van de kwalificatie 'groot station'. Dit vermoeden wordt in het navolgende bevestigd.

Op het eerste gezicht is Groningen een spoorwegrijke provincie. Per inwoner telt Groningen van alle provincies de meeste meters spoorweg per inwoner (298), waartegenover – het andere

uiterste – Noord- en Zuid-Holland maar 117 meter spoorweg per inwoner stellen. Maar veel meters spoor per inwoner is ook weinig inwoners per strekkende meter spoor. Op de lijst van stations (Wikipedia, op basis van gegevens NS) naar in- en uitstappende reizigers komt Groningen met ca 19.000 in- en uitstappende reizigers per dag niet in de top dertig voor (nr. 30 is Deventer met 21.000 reizigers). Ter vergelijking: Utrecht CS en Amsterdam CS zitten op rond de 200.000, Rotterdam CS en Den Haag CS op ca 100.000. De lijst is van 2019, van voor de corona. Probleem van deze lijst is dat hij alleen de bij NS in- en uitgecheckte reizigers betreft. En overstappers worden ook niet meegerekend. Een niet meer actieve website (een verdwenen ster waarvan het licht ons alsnog bereikt) in het universum van het internet van het Project Spoorzone spreekt van 33.000 in- en uitstappende reizigers. Dat is ongeveer van het niveau Amsterdam Arena (exclusief metroreizigers) of Den Haag HS in de lijst (nrs. 20 en 21). In die 33.000 voor Groningen zullen dan de Arriva-reizigers bij inbegrepen zijn. Het CBS meldt in een stuk over 2023 (niet gespecificeerd naar station) dat het aantal in- en uitgecheckte reizigers van het totale ov in Nederland eind 2023 tot 1,1 miljard is gestegen, een toename ten opzichte van eind '22 met 15%. Maar daarmee is men nog niet op het pre-coronaniveau van 2019. Kortom, Groningen telt meer in- en uitstappers dan de NS-bronnen laten zien, maar van enige actualiteit is geen sprake. Volledigheidshalve noem ik nog dat in een in 2008 gevoerde discussie op het internet over drukte op stations een aantal van 30.000 reizigers voor Groningen Hoofdstation wordt genoemd, vergelijkbaar met het hierboven genoemde aantal van 33.000.

In- en uitstappen kan eenvoudig met in- en uitchecken worden vastgesteld. Overstappen van NS naar Arriva en omgekeerd vereist ook in- en uitchecken. In- en uitcheckende NS reizigers vallen daarmee deels onder de Arriva-reizigers. De opmerking van NS bij het landelijk overzicht dat 'overstappers niet worden meegerekend' zal alleen slaan op de gevallen waarbij men van de ene NS-trein op de andere overstapt. Zo wordt de drukte op het perron in Zwolle waar men vanuit de trein van Groningen naar Utrecht richting Lelystad/Almere wil niet geteld. Er wordt immers niet in- en uitgecheckt. Stapt men in Zwolle over op de Vechtdallijn naar Emmen of omgekeerd van de Vechtdallijn op de trein naar Nunspeet dan vindt er wel in- en uitchecken plaats en worden er reizigers geteld.

Tot slot

Laat ik positief eindigen: weliswaar kon het CBS *Urban Data Center Regio Groningen* mij niet van dienst zijn, het OV-Bureau Groningen-Drenthe, dat zich alleen met het busvervoer bezig houdt verwees me door naar Arriva. De teammanager Trein Noord, Rob Tigchelaar, mailde me dat het aantal dagelijks in- en uitstappende (=in- en uitcheckende) reizigers op het Hoofdstation wat Arriva betreft circa 22.000 bedraagt. Voorzichtig geschat komt dan het totaal aantal uit- en instappende reizigers op het Hoofdstation dan in de richting van de bovengenoemde 30 à 33.000. Een artikel van Mirjam van Sangen op de website van het CBS (1.7.22), *CBS in dialoog met vervoerders over ov*, vond een vervolg in deze tekst: "De in- en uitchecktransacties met de OV chipkaart en vanaf 2023 met OVpay worden door Translink centraal geregistreerd en vastgelegd. Eén persoon kan meerdere keren inchecken [.....] Papieren tickets worden niet geregistreerd ... ". Dit wijst op de ambitie om ook overstappende reizigers in de statistieken op te nemen. De crux in de discussie tussen CBS en Translink is dat men *met zo weinig mogelijk extra informatie* tot een bepaling van de drukte op de stations wil geraken. CBS wil geen *big brother* zijn.

Een alternatief is dan het hele begrip 'overstappen' te vergeten en alleen het in- en uit checken bij de uitgangen te tellen. Dat is nu al wat ongeveer als drukte van de stations Utrecht CS en Amsterdam CS wordt gemeten: alleen internationale treinen gelden hier als 'niet-NS-vervoerder'. En Groningen zou dan, met een serie tourniquets als begrenzing van het echte in- en uitstapgebied waar zowel Arriva- als NS-reizigers in- en uitchecken (en Translink kan dit vaststellen), een station zijn waar in ieder geval alle railvervoerders worden meegerekend. Maar of dat ook tot meer NS-faciliteiten voert....

Crowdfunding

De oudste boekwinkel van Stad

Pieter Bootsma

In 2014 verkoopt Erik Kweksilber zijn boekhandel *Godert Walter*, gevestigd aan de Oude Ebbingestraat op nummer 53. De verwachting die de nieuwe eigenaren Erwin de Vries en Allard Steenbergen koesteren van het leven als boekhandelaar komt uit: "We hebben elk jaar zwarte cijfers geschreven en de boekhandel geeft ons leven plezier en inhoud. We vertoeven in een wereld vol van boeken, schrijvers en lezingen en onze fysieke winkel is een ontmoetingsplaats van klanten die ideeën met elkaar – en met ons – uitwisselen."

Ze zijn de zesde in de rij van eigenaren. De winkel is kort voor de oorlog opgericht door Godert Walter. Na de oorlog komt de boekhandel terecht in een pand aan de Oude Ebbingestraat waarin drie winkels zijn gevestigd. Het pand dateert van 1904. In een van de drie winkels brengt slager Sloot zijn winkel onder en het pand is voor het grootste deel nog steeds eigendom van de familie. Ontwerper is de Haagse architect Gisius die het pand ontwerpt volgens de beginselen van de bouwstijl die in 1904 in ons land voornamelijk is, de Jugendstil. De kenmerken zijn nog onverkort aan de voorgevel die in redelijke staat van onderhoud is gehandhaafd hetgeen niet gezegd kan worden van wat zich achter de gevel bevindt. Daar zijn oorspronkelijke sporen onzichtbaar. De lambriseringen zijn achter later aangebrachte wandjes verdwenen en het zicht op de glas-en-loodbeglazing boven de winkelpui is de winkelbezoeker ontnomen door het verlaagde plafond dat tevens dient doet als vloer voor een bergzolder boven de winkel. Het levert weliswaar een knusse winkelruimte op maar de allure die een hoog vertrek bezit is met de verlaagde zoldering verdwenen.

Langzamerhand is tot Steenbergen en De Vries doorgedrongen dat ze met hun boekhandel niet alleen een mooi bedrijf bezitten maar dat ze hun werk mogen doen in een bijzonder pand: ze gaan verantwoordelijkheid voelen voor de staat van de uitmontering van de winkel en bij hen ontstaat het verlangen naar herstel van de originele grandeur als uiting van het historische karakter van het pand. Het is zo'n vijf jaar geleden dat ze hun *Werdegang* zien bevestigd als ze in aanraking komen met de restauratiearchitect Kor Holstein die hun een ontwerp- restauratieplan voorlegt waardoor de winkel in zijn oude luister kan worden hersteld.



Steenbergen: "Ik denk dat het koopgedrag van ons jongere leespubliek meer dan ons oudere publiek beïnvloed wordt door de uitstraling van de plek waar wordt verkocht. Zo kan de gevoeligheid van de jongeren voor het historische karakter van zo'n plek dienstbaar zijn aan het stimuleren van de verkoop van boeken aan de jongere generatie."

"Het pand is een rijksmonument en met het plan van Holstein konden we voor de restauratie van de winkel een overheidssubsidie verwerven. Helaas was de subsidieaanvraag enkele jaren onderweg voor we de toezegging in huis hadden. We hebben minder gekregen dan gehoopt en bovendien zijn de bouwkosten veel hoger dan ten tijde van de aanvraag was voorzien. De eigenaar zal aan de kosten van de restauratie niet direct bijdragen; wel is er uitzicht op een verbeterd huurcontract. Zo is een gat in de financiering van ons restauratieproject ontstaan.

We zien de oplossing van het financieringstekort van € 50.000 in *crowdfunding*: het beroep op onze klanten om mee te helpen het tekort op te lossen. We maken daarbij gebruik van de website **voordekunst.nl** die dient ter ondersteuning van acties voor kunst en erfgoed. We hopen binnenkort met onze actie naar buiten te treden."

Het Groningen van F.H. Bach

Winschoterdiep bij Bontebrug

Tom van der Meulen

Tot zo'n zeventig jaar geleden was de Bontebrug, vanuit het oosten komend, de laatste brug over het Winschoterdiep vóór de Oosterhaven. Deze haven dateert van 1878 en markeert het einde van het Eemskanaal dat tussen 1866 en 1876 is gegraven. De Oosterhaven onderbreekt de oude loop van het Winschoterdiep, ooit gegraven als omlegging van de Hunze naar de stad, die aanvankelijk als Selwerderdiep bij Noorderhoogebrug weer in de Hunze uitkwam.

Later werd de loop verlegd naar de Noorderhaven en het Reitdiep. In 1956 kreeg het westelijk uiteinde van het Winschoterdiep een nieuw tracé, waarmee het uitkwam tegenover de Oostersluis. Aanvankelijk werd de omlegging van het Winschoterdiep Nieuwe Winschoterdiep genoemd, tegenwoordig draagt de omlegging de naam Winschoterdiep en staat het oude tracé Bontebrug-Oude Roodehaan bekend als het Oude Winschoterdiep. Bach heeft zijn standplaats zo gekozen dat de Bontebrug zelf niet zichtbaar is. Het vaarwater wordt bijna versperd door de hoeveelheid binnenschepen, tjalken, maar ook andere typen, die zij aan zij afgemeerd liggen. Op de voorgrond remmingwerken van, naar valt aan te nemen, de Bontebrug. We kijken in zuidoostelijke richting, immers de vaarweg laat op Bachs tekening een bocht naar rechts zien.

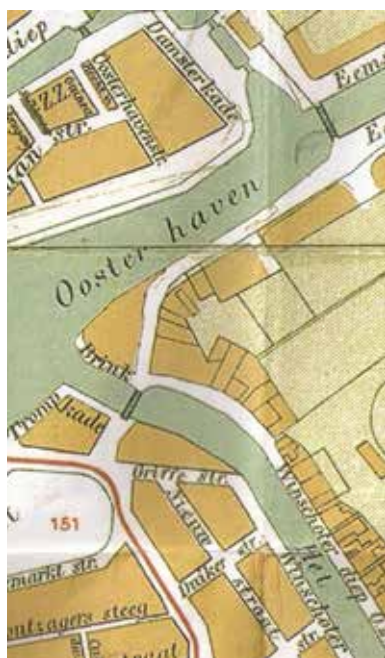
De Bontebrug had een smalle doorvaart en het gebeurde meer dan eens dat een nagelnieuw schip dat aan één van de aan het Winschoterdiep liggende werven was gebouwd en 'naar buiten wilde' vast kwam te zitten. De Beeldbank van de Groninger Archiven toont van twee schepen (helaas niet downloadbare) foto's in hun netelige positie: de Holland, gebouwd bij J. Smit en zoon (later Ferus Smit) te Foxhol in 1951, en de Binnenhaven, in 1952 gereedgekomen bij Pattje te Waterhuizen.

Als kustvaarder met het brughuis midscheeps had de Binnenhaven een opmerkelijk profiel dat overeenkwam met tankers uit die tijd. Het schip is in 1975 bij Barbados gezonken na een brand. De Holland daarentegen, een sleepboot met een ruime accommodatie voor passagiers – het schip was zowel bedoeld voor de bergingsvaart als

voor het vervoer van passagiers op de lijn Harlingen-Terschelling, wat de ontwerper voor flinke problemen stelde – is nog steeds, na onder andere een carrière als peil- en meetvaartuig van Rijkswaterstaat Directie Noordzee, *kicking and alive* als varende erfgoed.

In de omgeving van de Bontebrug hebben zich in de loop van de tijd verschillende ontwikkelingen voorgedaan: eind jaren zestig het verdwijnen van de veemarkt, gevolgd door de bouw van de Oosterpoort en de aanleg van de Griffeweg als ontsluiting van het bedrijventerrein Eemskanaal (Sontweg). In de jaren tachtig vond de sanering/sloop plaats van de beruchte AAgrunolfabriek die hoog scoorde in het linker rijtje van landelijk urgente

saneringsoperaties. AAgrunol was producent van landbouwbestrijdingsmiddelen (een term die tegenwoordig anders kan worden verstaan dan 40 jaar geleden) en de grootste (sommige bronnen zeggen *enige*, dat maakt het grootste weer wat zwakker) kwikproducent van Europa. Het afvalslib werd per smeerpijp naar Delfzijl



Het uiteinde van het Winschoterdiep op de kaart van Heeringa (1919). De Bontebrug ligt tussen Brink en Trompskade.



afgevoerd. Hoogleraar milieukunde Lucas Reinders merkte over de daarbij in het geding zijnde zware metalen op: "Deze concentraties tref je wel aan in de buurt van kwikmijnen zoals in Alaska". De smeerpip heeft gefunctioneerd van 1926-1979. In 2005 werd ernstige verontreiniging

waargenomen wegens lekkage. Uiteindelijk is de smeerpip eind 2008 gevuld met schuimbeton. Het fabrieksterrein is na een grondige sanering geschikt gemaakt voor woningbouw: De Meeuwen.

De zogenaamde Brinkflats, op de hoek van het Oude Winschoterdiep en de Oosterhaven, zijn gebouwd in de jaren 1983-88. Ze markeren de omslag in het stadsvernieuwingsbeleid van 'bouwen voor de buurt' naar 'wat draagt het bij aan het beeld van de stad als geheel', samen te vatten als de nieuwe aanpak van Ypke Gietema in het stedelijk beleid. Deze gebouwen behoren tot de eerste die het *Office for Metropolitan Architecture* (Rem Koolhaas, Kees Christiaanse) heeft gerealiseerd. Van de oude bedrijfsbebouwing langs het Winschoterdiep resteert alleen nog de graansilo uit 1890, nu een eetgelegenheden.

Geraadpleegd:

Johan van der Beek (red) (1990) *Architectuurgids Groningen 1900-1990*. Wolters-Noordhoff/Egbert Forsten

G.J. de Boer (1998), *150 jaar Van Uden*. De Alk, Alkmaar

Henry Drost (2021), *Holland. Honderd jaar Terschellinger zeesleepboothistorie*. Flevomedia Harlingen



Huidige situatie bij de Bontebrug. Rechts op de foto een stukje van de graansilo.

Hervonden stad en land 2024

Tom van der Meulen

Er zijn boeken die je leest en boeken die je bekijkt. Tot de laatste behoren de zogenaamde koffietafelboeken, doorgaans flinke tegels die liggen te pronken op een koffietafel. Vaak is sprake van een geïllustreerde compilatie van algemeen geaccepteerde *must have's* en *must sees*: auto's, woningen, interieurs, spectaculaire landschappen, de betere stedelijke buurten met opvallende architectuur, waaronder lofts in oude fabrieksgebouwen. Kijken en doorbladeren resulteren in *feel good*, maar vervolgens ook in het knagende gevoel van onbereikbaarheid.

Hervonden stad en land 2024 laat zien dat er ook boeken zijn die je bij het koffiedrinken veel genoegens verschaffen, zowel met lezen als met kijken, en waaraan je geen breuk hoeft te tillen. Een koffietafel heb je ook niet nodig. *Hervonden Stad en Land 2024* is een boek met kortere en langere stukken over – ik citeer de omslag – gebouwd erfgoed en archeologie in de gemeente Groningen. In die subtitel gaan schuil, naast verslagen archeologie, bouwhistorie en (het zeer veel omvattende) restauratie en transformatie, een aantal artikelen over het omgaan

met specifieke objecten uit het Gronings erfgoed. Die bijdragen beslaan ruim de helft van de uitgave. Uiteindelijk komen vrijwel alle aspecten van de Groningse geschiedenis aan bod. Neem bijvoorbeeld de industrie: de Electroluxfabriek, de directeurswoning Lindenhof aan de Julianalaan in Haren, Van Hasselts klok, ook in Haren, en iets verder van de nijverheid verwijderd maar wel degelijk voor een industrieel gemaakt, het Scholtenmonument in het Stadspark. Agrarisch Groningen wordt gerepresenteerd door de beelden Ceres, Neptunus en Mercurius en ook 'de Friese schuur

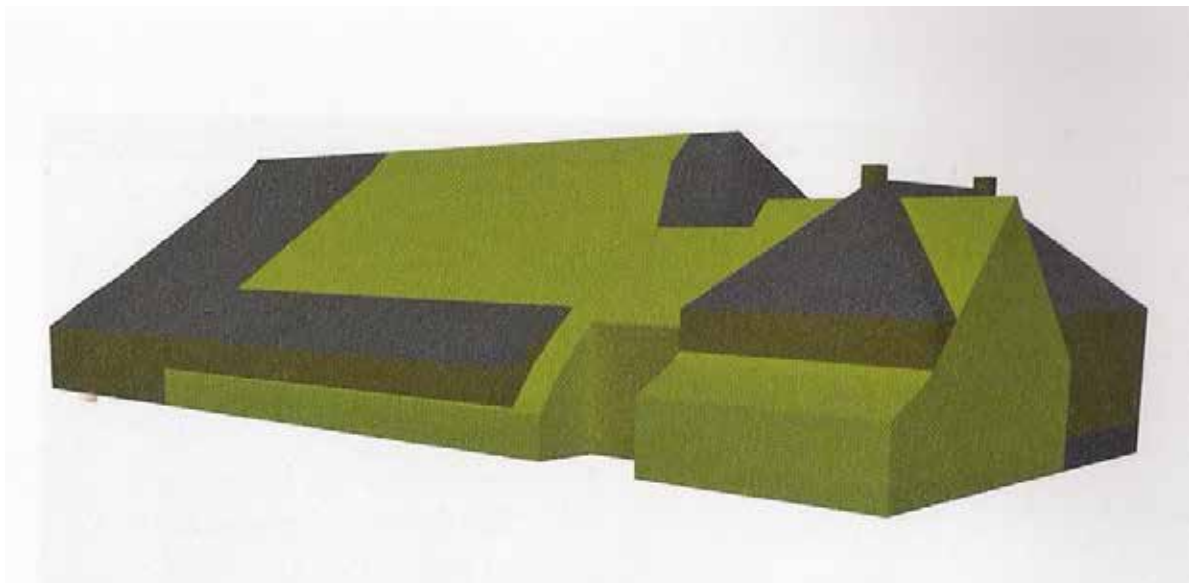
in het Groninger land', meer bepaald een verhaal over diverse boerderijen (soms afgebroken) in/ bij Lellens, Ten Post, Thesinge en Zuidwolde. Buitengewoon was ik gecharmeerd van de tekening op blz. 146, waarin de verbouw van een kop-hals-romp-boerderij tot kop-romp-boerderij met een dwars voorhuis, met een (lijkt het wel) een tangramachtige puzzel aanschouwelijk wordt gemaakt (zie illustratie).

Het stuk eindigt met een flard van het BBB-narratief: "Wanneer we de cultuurhistorie een belangrijke plaats geven in de omgang met de boerderijen levert dat veel op. Namelijk een buitengebied waar de link met het verleden nog steeds beleefbaar is óf zelfs is versterkt, zodat de agrarische sector zijn belangrijke werk voor ons dagelijks eten kan blijven doen". Je moet er maar opkomen!

De Heymansvilla van Berlage aan de Ubbo Emmiussingel komt liefst drie maal voorbij. Groningen is er trots op een Berlage in de stad te hebben, maar nadere beschouwing leert dat Berlage hier als architect nog zoekende was. Het artikel over de verbouw van het V&D pand kietelt me om het maar eens te bezoeken. Ik had het nooit zo op dat gebouw en die winkel.

De illustraties zijn alle van een goed gehalte, ze passen ook goed bij de tekst. Eerder heb ik wel eens gepleit voor beter leesbare kaarten, voor dat pleidooi is nu geen reden meer. Lezing van Hervonden stad en land levert je een gevoel op van jaloezie op de mensen die met z'n allen werken aan een oeuvre waarmee je de geschiedenis van Groningen stukje bij beetje bloot legt. Opvallend is de inleidende beschouwing op het verslag archeologie: versterking van fundamenteën in het aardbevingsgebied door het inspuiten van harsen bedreigt het bodemarchief. Deze passage eindigt met een raadselachtige zin: "Op die manier verdwijnt ongezien kennis van ons verleden". Ik begrijp wat de schrijver bedoelt maar wat je nooit gezien hebt ken je ook niet!

Kortom: koop dit boek en laat het in je kamer slingeren. Pak het zo nu en dan, consumeer het in kleinere of grotere teugjes. Gun bezoek verstrooiing door hun ook gelegenheid te geven het te lezen (of geef het bij feestelijke gelegenheden cadeau), en bespreek het met je kinderen en kleinkinderen. En dat alles over iets vlak om de hoek! Drink er een kopje koffie bij, maar wijn mag natuurlijk ook.



Thesinge, verbouw van een kop-hals-romp boerderij tot een kop-romp-boerderij met dwars voorhuis

Activiteiten

Lezing KUUB in de Groninger Archieven

“Heb jij een eigenwijze woonwens? Past geen standaard nieuwbouwontwikkeling bij het plaatje in je hoofd? KUUB helpt jou bij het bouwen van je eigen huis. Samen maken we jouw woondroom waar. We kunnen je adviseren in het zoeken naar een locatie, het vinden van ‘mede-bouwers’, het kiezen van een architect, het berekenen van de bouw- en bijkomende kosten, tot en met advies bij het inrichten van de openbare ruimte.”

Zo presenteert KUUB zich op zijn website. KUUB kwam bij De Vrienden in beeld bij cohousing in de Hortusbuurt (zie Bulletin 119) waarbij een deel van de voormalige Borgmanschool na verbouwing en restauratie een woonbestemming kreeg.

De lezing wordt verzorgd door Sharla Oostra en Dirk-Jan Metselaar, beiden projectleider bij KUUB.

Een korte kennismaking:

Wat Sharla Oostra aanspreekt bij KUUB is dat vanuit de wensen van de gebruikers wordt gewerkt, waardoor mensen langer en met meer plezier in hun buurt blijven wonen. En ‘meer met

elkaar delen’ kan de woonkwaliteit vergroten. Ze is ook actief als bewonersbegeleider in het aardbevingsgebied. In haar woorden: “een mooie combinatie!”

Dirk-Jan Metselaar werkte na het afronden van HTS en TU Delft als projectleider bij verschillende architectenbureaus in de stad Groningen. Naast het begeleiden van wooninitiatieven werkt hij voor en met gemeentes, dorpsbelangen en gebruikers. Zo begeleidt hij momenteel de gebruikers van VRIJDAG (cursussen: muziek, theater en beeldende kunst) naar hun nieuwe onderkomen.

Eventuele nadere aankondigingen:
vriendenstadgroningen.nl

Wanneer:

de datum wordt via mail en website bekend gemaakt.

Tijdstip:

van 16.00 tot 18:00 uur

Stadswandeling omgeving Rademarkt en het Schuitenschuiverskwartier

Hoe zag het gebied waar nu (nog) het politiebureau aan de Rademarkt staat er vroeger uit, en wat wordt de invulling van het casinoterrein? Kent u het ‘Schuitenschuiverskwartier’, het gebied grofweg tussen Damsterdiep en stadschouwburg? Heeft u ooit gehoord van de ‘tuin van Hommes’? Dit soort vragen en meer komen aan bod bij de stadswandeling woensdag 28 mei. Deelname voor donateurs en gezinsleden is gratis, belangstellenden vragen wij een bijdrage van 5 euro voor de kas van De Vrienden.

Eventuele nadere informatie:
vriendenstadgroningen.nl



Zicht vanuit Oosterstraat op
Rademarkt.
Beeldbank Groninger
Archieven

Wanneer:

Woensdag 28 mei 2025

Waar:

Start Rademarkt, voor het politiebureau

Tijdstip:

16.00 uur; einde ca 17.30 uur

Aanmelden: info@vriendenstadgroningen.nl

BOEKHANDEL GODERT WALTER

oude ebbingestraat 53 - 9712 hc groningen - 050 - 312 25 23 - info@godertwalter.nl - www.godertwalter.nl

Alle boeken over Groningen ook op: www.groningerboeken.nl



Nescio: Zingen in het donker

€ 22,50

Nescio (ps. van J.H.F. Grönloh) en zijn vrouw wonen tijdens de bezetting in een bovenhuis in de Amsterdamse Watergraafsmeer.

Vanaf oktober 1944 stopt de voedseltoevoer en worden gas en licht afgesloten. Ze trekken zich terug in de keuken, zitten 's avonds bij het fornuis en zingen liedjes.

In de hongerwinter schrijft Nescio brieven aan zijn dochters in Groningen over het dagelijks leven: voedselbonnen, rijen voor winkels, gaarkeukens, kou en honger. De familie stuurt hulp, maar Grönloh moet zelf op zoek naar voedsel en brandstof. Hij noteert: 'Soms heb ik 't gevoel dat ik een dagboek schrijf, dat plotseling af zal breken. Zoo vinden ze dagboeken van omgekeomen poolvaarders.'



Egbert J. Boekema: De Onlanden

€ 19,95

De Onlanden. Natuur, Landschap, Geschiedenis is een boek over het ontstaan en de natuur van De Onlanden,

gelegen tussen de stad Groningen, Peize, Roden en Leek.

Geschreven door emeritus prof. dr. Egbert Boekema. Een beknopt maar compleet overzicht. Hoe een laaggelegen gebied in de benedenloop van Peizerdiep en Eelderdiep en rond het Leekstermeer met uitgestrekte weidevogelpolders veranderde in een waterbergingsgebied om in geval van nood overtollig water op te kunnen vangen. De gewijzigde waterhuishouding leidde tot het ontstaan van een heel bijzonder moerasgebied met rijke natuur. Het voorkomen van vogels, planten en dieren wordt beschreven. Ruim 150 foto's nemen je mee naar het gebied en laten de grote verscheidenheid aan landschap en natuur zien.



A. van der Lem: Droomgezichten

€ 25,00

Droomgezichten. Tekeningen van Johan Huizinga is de eerste publicatie over de tekeningen van deze Nederlandse cultuurhistoricus. Huizinga

(1872-1945) tekende wat hij zag: gevoelige landschappen, karikaturen, historische illustraties en tekeningen voor zijn kinderen. Zijn snelle schetsen brachten vaak hilariteit teweeg, ook bij wetenschappelijke congressen en de koninklijke familie.

Zijn idyllische vignetten van het Groningse landschap rond 1900 worden hier voor het eerst gereproduceerd, samen met de voorbeelden die hij navolgde. Zelden getoonde tekeningen uit familiebezit completeren het beeld van Huizinga als begaafd tekenaar naast zijn rol als historicus.



Erik Weersing: Morgen is het vrijdagavond

€ 25,00

Morgen is het vrijdagavond is een boeiende familiechroniek die het leven van de Groninger schrijver Erik Weersing en zijn vader Leo onderzoekt.

Het eerste deel vertelt het verhaal van Leo, een verzetsstrijder in de Tweede Wereldoorlog, zijn gevaarlijke acties tegen de bezetter en zijn belangrijke relaties met vrouwen en de dichter Hendrik de Vries. Het tweede deel biedt een openhartig verslag van de schrijver zelf, die opgroeit onder de dominante invloed van zijn vader, een man met sterke narcistische trekken. Met humor, drama en persoonlijke anekdotes schetst Weersing een rijke en meeslepende geschiedenis van zijn familie en zijn eigen zoektocht naar onafhankelijkheid. Dit boek biedt een fascinerende blik op het verleden, verpakt in een meesterlijke verteltrant.

Groninga

Stichting Vrienden van de Stad Groningen

De Stichting Vrienden van de stad Groningen is opgericht in 1984. We zetten ons in voor de ruimtelijke kwaliteit (belevingswaarde, gebruikswaarde, toekomstwaarde) van de stad Groningen. We vragen aandacht voor het historisch karakter van de gebouwde en ingerichte omgeving, voor zover dat de belevingswaarde ondersteunt.

Middelen die we inzetten: bijdragen aan meningsvorming over architectuur en openbare ruimte door middel van lezingen, debatten en excursies. Daarnaast participeren (mogelijk in overleg met andere partijen) in beleidsprocedures (overleg, zienswijzen, eventueel bezwaren bij gemeentelijk ruimtelijk beleid en het beleid van andere overheden).

We richten ons op de binnenstad maar geven daarnaast ook aandacht aan de stad Groningen als geheel en de ruimere context van de stad.

Hoe wordt u donateur?

U kunt u als donateur van de Vrienden van de stad Groningen opgeven bij bovenstaand correspondentieadres of via de website.

website: www.vriendenstadgroningen.nl

e-mail: info@vriendenstadgroningen.nl

Bank: NL06 INGB 0000 4473 73

Minimum donatie

€20,00 per jaar

Colofon

Bestuurssamenstelling

R.C.E. Neef (voorzitter)
C. J. A. Wessels, (secretaris)
H. van der Meij, (penningmeester)
P. J. E. Bootsma
A.E. Brouwer
E. M. Meisner
T. van der Meulen
P. H. Pellenbarg
H.Th. van Veen

Redactie:

P. J. E. Bootsma
T. van der Meulen
P. H. Pellenbarg
H.Th. van Veen

Ontwerp en vormgeving:

MOTTOW, martijn otto wolf

Redactieadres:

H.W. Mesdagplein 6
9718 HR Groningen
Tel 050 5890776
meulen1@xs4all.nl

Kopijdatum nummer 121:

26 mei 2025